

ГОДИШНИК НА СОФИЙСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ “СВ.КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ”

ФИЛОСОФСКИ ФАКУЛТЕТ
Книга СОЦИОЛОГИЯ
Том 103

ANNUAIRE DE L’UNIVERSITE DE SOFIA “ST.KLIMENT OCHRIDSKI”

FACULTE DE PHILOSOPHIE
Livre SOCIOLOGIE
Tome 103

**СОЦИАЛИСТИЧЕСКАТА ЖЕНА МЕЖДУ ПУБЛИЧНОТО И
ЧАСТНОТО (1967 – 1973): ВИЗИИ, ПРОТИВОРЕЧИЯ И ПОЛИТИЧЕСКИ
ДЕЙСТВИЯ ПРЕЗ СОЦИАЛИЗМА В БЪЛГАРИЯ**

(Анализ на Решението на Политбюро на ЦК на БКП от 6 март 1973 г. *За издигане ролята на жената в изграждането на развитото социалистическо общество*)

САВИНА ШАРКОВА

Savina Sharkova. THE SOCIALIST WOMAN BETWEEN THE PUBLIC AND THE PRIVATE (1967-1973): VISIONS, CONTRADICTIONS AND POLITICAL ACTIONS DURING THE SOCIALISM IN BULGARIA.

Based on the analysis of a key document on the understanding of the BCP’s policies concerning women in the 1970s in Bulgaria – the decision *Increasing the Female Role in Building the Developed Socialist Society* (March 6, 1973) – This paper is an attempt to show the constant contradictions in the images and roles that the official ideology prescribes to women, and the constantly fluctuating boundary between private and public, in which women are placed, as the analysis is focused on the context of the actual creation of the above mentioned document. In the foreground are presented the actors partaken in the creation and implementation of the concept of *Increasing the Female Role in Building the Developed Socialist Society* to the final Decision of the BCP’s Politburo, represented by the leadership of the Committee of the Bulgarian Women and the editorial body of “The Woman Today” magazine. The paper analyses their ideological and political positions on the “official” leadership, as well as their positions as females, carrying the burden of the consequences of the Party’s policies on women and, on the other hand, it analyses the effects of these positions on the analyzed document and the nature of the policies it prescribes.

Рефлексията върху българския социализъм е неразделно свързана с рефлексия върху ролите на жените и политиките по отношение на жените в периода 1944 г. - 1989 г. Това е важно не само за разбиране на самото социалистическо общество, което в непрекъснатото си разгръщане е пресечено от проблема за мястото и ролите на жените през този период¹, но тази

---

¹ По въпроса за женската социализация през социализма в България виж докторската дисертация на Елена Стойкова *Социално конструиране на женските роли през социализма в България (Женска социализация през примера на социалистическите буквари)* [Стойкова, 2007].

рефлексия има особен смисъл и за зараждащото се поле на изследвания на жените и изследвания на пола в България. Това би дало плътност на тези изследвания, които в последните двадесет години след края на комунистическия режим разделят предмета между периода преди 9-ти септември 1944 година, като легитимен за съществуването на феминистко движение в България и актуалния постсоциалистически период. Сякаш има 45 годишно прекъсване в българската история, един исторически вакуум, който не предполага научен интерес. Мислейки през Бурдийо, доколкото зараждащото се поле на изследвания на пола трябва да извоюва своята автономност спрямо академичното поле като цяло и спрямо полето на социалните науки в частност, ключово условие е предметът да бъде изследван в неговата цялост и многообразие, за да може да се осигури многообразие на вътрешните на полето гледни точки към предмета. Това е предпоставка изследванията на пола и изследванията на жените в България да се превърнат в залог за вътрешни академични борби за легитимност на актьорите, които са заинтересовани от съществуването на това поле.² В този смисъл липсата на изследвания върху социализма и жените се явява един от основните симптоми за изоставането на изследванията на пола в България, доколкото липсва за-интересованост предметът да бъде изследван в неговото разнообразие³.

В тази статия ще бъде подложен на анализ един ключов за разбирането на политиките по отношение на жените през 70-те години в България документ - *За издигане ролята на жената в изграждането на развитото социалистическо общество*, Решение на Политбюро на ЦК на БКП от 6 март 1973 година. Той е ключов не само защото поставя рамките на новото социалистическо конструиране на категорията Жена през единството на женските роли – Ролята на жената [Стойкова, 2007:156], но и защото този документ съдържа в себе си историята на поредица от социални и политически действия, зад които стоят позиции и визии за женските роли в социалистическото общество, които са колкото лични, толкова и идеологически обусловени.

Това е един документ, който отчасти е анализиран от Елена Стойкова в докторската ѝ дисертация *Социално конструиране на женските роли през социализма в България (Женска социализация през примера на социалистическите буквари)* [Стойкова, 2007:156-159], анализ, който не е централен за нейното изследване, а задава контекста на предмета ѝ. По такъв начин, документът е разгледан през неговата социализационна и нормативна функция по отношение на женските роли. И именно поради факта, че този анализ има контекстуализираща функция по отношение на предмета, той няма как да положи самият документ в неговия собствен контекст, защото това би излязло извън рамките на нейното изследване.

---

² За характеристиките на „полето“ виж [Бурдийо, 1993].

³ Важно е да се отбележи, че от 3-4 години започват да се появяват разработки по темата, което не трябва да остане изолирано в българската социална наука. Тук визирам цялостната работа на Елена Стойкова, асистент към катедра Социология на СУ, свързана с женските роли и образователните програми през социализма, както и изследването на Вероника Димитрова, докторантка към катедра социология на СУ, върху списание „Жената днес“.

В рамките на тази статия Решението от 1973 г. ще бъде положено в контекста на неговата историческа произведеност, като ще бъде анализиран пътя, по който минава този документ до своя краен вариант през 1973 г. Така статията ще се опита да бъде пресечна точка на визията, която стои в основата на този документ, предложенията за политики и политическите действия по приемането им., като визията често се явява едновременно изходна предпоставка и легитимация на тези политики. В този смисъл документът ще бъде разглеждан като политически документ, съдържащ в себе си определени политически предложения за промяна на определена социална реалност. В него анализът на позициите на актьорите, които стоят зад изработването и приемането на този документ е съществено за разбирането на неговия характер. А това са именно членовете на ръководството на Комитета на българските жени (КБЖ) през този период и на редколегията на списание „Жената днес”. Именно те го изработват и прокарват по етажите на ЦК на Партията, за да бъде превърнат в официален партиен документ на Политбюро на БКП. Един подобен подход на анализ ни помага да избегнем риска от разглеждането на този текст като изразяващ непосредствено визията на Партията по отношение на женските роли и политики. Така че, обръщайки се към една социална история, която се връща към позициите на актьорите, които правят възможна тази история, би ни позволило да деконструираме митовете около социалистическата идеология за Жената.

Но, за да може социалната история на институциите да деконструира митичните фигури на институционалната история, трябва постоянно да се връщаме *възможно най-близо* до индивидуалните социални истории, които ни позволяват да реконструираме социалният смисъл на „инвестирането” в институцията, и в същото време да се изяснят опосредстванията, през които институционалните проекти добиват плътност. Ако това е „същата история, която обитава хабитуса и хабитата”, както се изразява Пиер Бурдийо, анализът на социалните функции на една институция е неразделен от анализа на агентите, които дават живот на тази институция [Muel-Dreyfus, 1983:10].

В този смисъл, с полагането му в контекста на неговото изработване крайният вариант на Решението от 1973 г. няма как да бъде разбран, ако не бъдат разбрани противоречията, които стоят зад позициите на тези, които са го изработили. Тези позиции са в двойна подчиненост – от една страна като жени в дома и семейството в опозиция на професионалната им активност и от друга страна като имащи отношение към политическия живот на страната по отношение на властта. Но тази им позиция им позволява една трезвост по отношение на господството [Lagrange, 2003], която ги води към активно политическо действие, разбира се в рамките на правилата, установени от политическата система в България, от която самите те са част.

От своя страна този документ се вписва в логиката на общия модернизационен стремеж, който е един от движещите механизми на социалистическото общество. Тук този стремеж не е просто резултат от господстващата партийна идеология, но и от самия Комитет на българските жени и се проявява в няколко направления. На първо място, той се опитва да постави границите между публично и частно, между които Жената флукутира непрестанно. Рефлектирайки върху процесите на ускорената индустриализация

и урбанизация в българското общество и икономика, този текст изразява промяната в границите между публично и частно, които се явяват изключително противоречиви, и от своя страна се опитва да еманципира Жената и семейството от традиционно патриархалното. На второ място, модернизационният смисъл на този документ идва от самия стремеж за демократизация на управлението, принцип, който стои в основата на решенията на Юлския пленум на ЦК на БКП от 1968 г., посветен на развитието на системата за управление на социалистическото общество, от който КБЖ с действията си на политическо ниво се опитва да се възползва. Това са и двата смисъла на Решението, които ще бъдат анализирани тук – първият е въпросът за визиите за Жената, които стоят в основата му, а вторият за социалното/политическото действие в рамките на комунистическия режим.

Изводите в тази статия са изведени на основата на анализа на Решението от 1973 г. *За издигане ролята на жената в развитото социалистическо общество*, както и от предхождащите го два проекта - *Концепция за осигуряване на оптимални условия за съчетаване задълженията на жената като производственичка, майка и общественичка*, изработена от КБЖ в своя първоначален вариант през 1971 г. и като втори вариант през 1972 г., също така и изказвания и документи, които съпътстват двата варианта на концепцията и крайното Решение от 1973 г. Мемоарният очерк на Мария Динкова „Страсти по великата женска революция” дава много от фактите около изработването на този документ, както и проведените в рамките на изследването интервюта с членки на ръководството на Комитет на българските жени в периода 1967 г.-1975 г., които пряко са участвали в изработването на политиките по отношение на жените в България през този период.

Решението *За издигане ролята на жената в изграждането на развитото социалистическо общество* като резултат от целенасочено политическо действие

Както беше казано по-горе решението *За издигане ролята на жената в изграждането на развитото социалистическо общество* има своите исторически предпоставки, които се коренят не само в настъпилите социално-икономически промени вследствие на процесите на модернизация на българското общество и икономика, които пряко засягат положението на жените в общественото производство и възпроизводство, но и в актьорите, които правят възможно съществуването на това решение. И ако това е документ подписан от Политбюро на БКП, то тези, които реално стоят зад това решение, са ръководството на Комитет на българските жени и редакцията на списание „Жената днес”.

Историята на Решението от 1973 г. започва в периода 1966 г.-1967 г., когато множество фактори оказват влияние за узряването на идеята за конкретни политики, насочени към жените в България.

Вследствие от ускорената индустриализация и урбанизация в страната, които водят до масово навлизане на жените в общественото производство „младото поколение на социализма се автономизира, получава образование, професионални възможности и по този начин семейството (и децата) като субективно значими цели стават все по-проблематични” [Стойкова, 2007:153-

154]. От друга страна са налице по-бавни темпове на модернизация в българското семейство и в сферата на общественото производство и услугите, които като резултат водят до ясно оформяща се демографска криза – от 25,2 % през 1950 г. нивото на раждаемостта достига до 15,3 % през 1965 г.

Също така след закриването на Българския народен женски съюз през 1950 г., работата сред жените е разделена между Женските комисии към Националния съвет на Отечествения фронт (НС на ОФ), които отговарят по въпросите на бита, битовата култура и идеологическото възпитание, ЦС на Профсъюзите, който се занимава с професионалните проблеми на жените и Комитет на българските жени, чиято дейност се концентрира изключително върху международната дейност на българските жени. Т.е. в този момент не съществува единна организация, която да има поглед към проблема в неговата цялост и която да е в състояние да направи конкретни предложения.

Инициативата всъщност е подета в редакцията на списание „Жената днес“, което е и официалният орган на КБЖ⁴. По това време главен редактор е Соня Бакиш, която едновременно с това е и член на бюрото на КБЖ. През 1966 г. тя поставя въпроса за функциите на комитета пред неговото ръководство, което в този период е съставено главно от жени, участвали в „героичните борби“ на Партията преди 9-ти септември 1944 г. (като Рада Тодорова и Цола Драгойчева). Последните защитават идеята, че с идването на БКП на власт и изравняването правата на двата пола, женският въпрос е решен.

„Соня взе думата и в разрез с обявения дневен ред повдигна въпроса за функциите на комитета. Всъщност това бе една обвинителна реч срещу тази обществена структура, която – както се изрази тя – „виси във въздуха“, не върши никаква работа, свързана с проблемите на жените в страната и не си дава труд да знае какво става в реалността” [Динкова, 2003, а :26].

В редакцията на списание „Жената днес“ по това време са Пенка Духтева, която пише по въпросите на бита, Невяна Абаджиева, по въпросите на селските жени и Мария Динкова, която започва едновременно с това кариерата си на социолог.

През юни 1967 г. на първа страница на списанието е публикувана критична статия, озаглавена „Да отменим „втората смяна!“, която открито критикува домашния труд (като втора смяна) през резултатите на една анкета върху бюджета на времето на работещите жени. Анкетата показва, че жените имат средно по 5 часа всекидневен домашен труд след приключване на работния ден и е критика към неразвитостта на обществените услуги в съответствие със заетостта на жените в общественото производство.

„Едно социалистическо общество не може да допуска половината от неговите членове да изпитват сериозни и понякога непреодолими затруднения в стремежа си към обща култура, към по-висока професионална квалификация, в своите педагогически и семейни задължения. То не може да позволява преодоляването на тези трудности да става често пъти с цената на големи лични жертви и усилия.” [Да отменим втората смяна на жените!, 1967].

---

⁴ КБЖ като обществена организация не се ползва от държавна субсидия през целия период на съществуването си и всъщност официалното му издание – списание „Жената днес“ – е основно перо в неговият бюджет. Комитетът всъщност е на издръжка на списанието. Двете структури са взаимосвързани не само идейно, но и финансово.

От друга страна, по същото време в Политбюро на Партията се прокрадва идеята за промяна на ръководството на КБЖ. Причините за това могат да бъдат търсени както в посока на тенденцията за подмяна на ръководствата на обществените организации, тръгвайки от принципа да не се създават условия за силни обществени организации, които могат да противостоят на властта⁵, така и като реални действия, вследствие на осъзнаване от страна на партийното ръководство на задаващата се демографска криза. Такова осъзнаване има и то е в духа на вече поставените година по-рано проблеми.⁶ То се вижда с приетите през 1968 г. *Указ за насърчаване на раждаемостта* и *Семеен кодекс*.

Така или иначе на 17 май 1967 г. на конгрес на НС на ОФ, Елена Лагадинова е избрана за негов секретар⁷, който трябва да отговаря по въпросите на жените и с това да бъде подготвена за бъдещото си избиране като председател на Комитет на българските жени, което става факт на 24 септември 1968 г.

Така налице е, от една страна, редакцията на списание „Жената днес“, където се проблематизира положението на жените в обществото и демографският срив и, от друга страна, задаващото се ново ръководство на КБЖ, начело с Елена Лагадинова, която въпреки, че тепърва навлиза в тази проблематика, приема тези идеи като своя лична кауза, за която започва да работи. По това време тя има зад гърба си „благословията“ на Тодор Живков, има символната легитимност да бъде най-младата партизанка в България, има легитимността на науката, като научен сътрудник към Института по генетика и селекция към Селскостопанската академия, има и стратегически поглед към властта. Още преди встъпването си в длъжност като председател на КБЖ, в съответствие с приетия *Указ за насърчаване на раждаемостта* от 1968 г., забременява с трето дете, с идеята да бъде легитимна нейната позиция пред Партията във връзка с исканията, които КБЖ подготвя.⁸

Така вследствие на сътрудничеството между списание „Жената днес“ и бъдещото ново ръководство на КБЖ се предприемат няколко ключови стъпки, които водят до появата на Решението от 1973 г.

На първо място, това е промяна в статута и правомощията на Комитет на българските жени, замислена преди Националната конференция от 23-24

---

⁵ Добър пример за това са съществуващите по това време номенклатурни списъци, които включват наред с директорите на предприятия и председатели на окръжните комитети на Партията, ръководителите и работещите на щат в обществените организации, които, веднъж попаднали в този списък, нямат право да избират къде да работят и кога и как да напуснат. Това се решава от висшето ръководство на БКП.

⁶ Въпросът за това дали поставянето на проблема тръгва от КБЖ и сп. „Жената днес“ или самото партийно ръководство вече го осъзнава като такъв остава неясен за изследването до момента и поради това няма да бъде дискутиран тук.

⁷ За това как точно се случва това самата тя разказва, че на 6 юли същата година се среща с Тодор Живков на изслушване, поискано от самата нея, за да изложи вижданията си „какво трябва да се направи, за да има ефективност с внедряването на науката. Да се види кои са ония бариери, какви са ония пречки на пътя на развитието, които трябва да се преодолеят“ [Лагадинова, 2006], защитавайки позициите на Института по генетика и селекция към Селскостопанската академия, където по това време е научен сътрудник. На 16 май, тя е извикана в ПБ на БКП, където е информирана, че ще бъде избрана за секретар на НС на ОФ и на 17 май това става факт.

⁸ Това е едно съзнателно стратегическо решение, за което свидетелства самата тя в проведените две интервюта с нея през 2006 г. и 2008 г. Виж също [Динкова, 2003,б: 41].

септември 1968 г., където се избира новото ръководство на Комитета. Ключов за това се оказва проведеният същата година Юлски пленум на ЦК на БКП, на който се разискват въпросите за усъвършенстване на системата за социално управление в страната и засилване на научния подход в управлението. Именно на този пленум бъдещото ново ръководство на Комитета успява да включи в крайните решения текст, който засяга тази промяна. Така наред с Отечествения фронт и Профсъюзите, Комитетът на българските жени е третата обществена организация, която е вписана в решенията на Юлския пленум на ЦК на БКП от 1968 г.

„Решително да се подобри работата на партията сред жените, да се осигури по-правилно организационно и политическо ръководство на *движение на жените* и да се повиши тяхната роля в управлението на нашето общество. За целта в системата на Националния съвет на Отечествения фронт да се създаде *Комитет на българските жени* като единно, самостоятелно ръководство за работа сред жените.” [Основни насоки за по-нататъшното развитие на системата за управление на нашето общество, 1968:45].

По този начин КБЖ е легитимно обявен за единен орган, който ще осъществява работата сред жените и който още повече трябва да повиши ролята си в управлението на обществото в духа на принципа за демократизация на обществото, заложен в Юлския пленум от 1968 г. Това е ходът, чрез който се легитимира неговата нова позиция.

На второ място, отново в духа на решенията на Юлския пленум, вече новият Комитет на българските жени, започва да прилага научния подход в управлението, за да обоснове научно новото социално положение на Жената и политиките, които трябва да се предприемат за разрешаване на кризата, настъпила от него.

През 1969 г. КБЖ, сп. „Жената днес” и Държавно управление за информация при Министерски съвет⁹ провеждат мащабно изследване, озаглавено *Жената в производството, обществения живот и семейството*. Анкетната карта съдържа 69 въпроса и е приложена към извадка от 16 хиляди жени. Въпросите се отнасят за сферата на обществения труд, обществената и политическа активност на жените и семейството и домашния труд. На основата на данните от това изследване е изработена *Концепцията за осигуряване на оптимални условия за съчетаване задълженията на жената като производственичка, майка и общественичка*.

По същото това време се създава и проблемна комисия към БАН *Жената в условията на развитото социалистическо общество*, която трябва да координира и насочва научните изследвания към проблемите на женския труд, брака, семейството, възпитанието на децата и да следи за присъствието на тази проблематика в изследванията, провеждани от различните институти на БАН. Председател на тази комисия е Росица Гочева, научен сътрудник към Икономическия институт и едновременно с това член на бюрото на КБЖ. Тази комисия още веднъж ще служи на КБЖ за научното обосноваване на предложените от него политики.

На трето място, в континуитет с вече стартиралата работа по изработване на Концепцията, КБЖ си осигурява официалната „благословия” на първия

---

⁹ Сегашният Национален статистически институт.

ръководител, като вписва в изказването на Тодор Живков пред Десетия конгрес на ЦК на БКП от 1971 г. идеята за тази концепция и базовият принцип, от който тя тръгва и който ще легитимира цялостния процес на нейното изработване и налагане, а именно „майчинството като социална функция”.

„Навлязла широко в производството, нашата жена се оказва много повече трудово ангажирана от мъжа. Наложително е на базата на цялостна научна концепция за мястото и ролята на жената в социалистическото общество да се започне осъществяването на широка програма от мероприятия, които да създават най-добри условия, за да може жената да изпълнява своите високоблагородни функции на майка и заедно с това да участва в трудовия процес, да расте професионално и духовно, да утвърждава своето място и роля в ръководството на обществото.” [Решенията на X конгрес на БКП, 1971:3].

„Майчинството е високоблагородна социална функция на жената.” [пак там: 4]

Така, през 1971 г. на базата на резултатите от проведеното през 1969 г. изследване е изготвен първият вариант на *Концепцията за осигуряване на оптимални условия за съчетаване задълженията на жената като производственичка, майка и общественичка*. Този вариант е изготвен в редакцията на списание „Жената днес” от Мария Динкова и Пенка Духтева. Едва след Десетият конгрес на ЦК на БКП започва официалното изработване на тази концепция, което води до нейния втори вариант през 1972 г. Той, от своя страна, е изработен от КБЖ, в лицето на Мария Динкова и създаденият по това време Съвет за възпроизводство на човешките ресурси, в лицето на Чавдар Кюранов (съветник в Съвета¹⁰) и Пеко Таков (негов председател)¹¹. Това е и вариантът депозиран в ЦК на БКП, който след редакции, до които КБЖ не е имал достъп¹² излиза като решение на Политбюро *За издигане ролята на жената в изграждането на развитото социалистическо общество* от 1973 г.

Позициите на актьорите (КБЖ и „Жената днес”)¹³, участвали в изработването на Решението от 1973 г. могат да бъдат обобщени в няколко насоки.

На първо място, има едно ясно изразено осъзнаване на модернизационните процеси в българското общество, които дублирани от виталността на патриархалната традиция, водят до промяна в социално-икономическото положение на жените в България. Това е рефлексията върху проблема за „втората смяна” (за двойната трудова активност на жените), който, комбиниран със не дотам бързите темпове на модернизиране на сферата на услугите и инфраструктурата, свързана с майчинството и детството, водят до невъзможност за по-голяма професионална изява на жените, до намаляване на възможностите за квалификация и преквалификация, както и рязкото

¹⁰ По същото време Чавдар Кюранов е и експерт и съветник на Тодор Живков.

¹¹ За повече детайли по сътрудничеството между КБЖ и Съвета по възпроизводство на човешките ресурси, както и по самото написване на концепцията виж [Динкова, 2003,б:42-43].

¹² Единствено Пеко Таков, който по това време заема поста на зам.-председател на Държавния съвет успява да проследи за запазването най-общо на целостта на предложенията в концепцията преди тя да излезе като решение от 1973 г. [Динкова, 2003,б: 43].

¹³ За целите на този текст приемам тази позиция като единна, доколкото КБЖ и „Жената днес” са актьорите, които стоят зад това решение. В този текст няма да бъдат анализирани вътрешните конфигурации в комитета и списанието.

намаляване свободното от труд време. Тези проблеми в тяхната съвкупност в крайна сметка, резултат в същността за режима проблем за срива в раждаемостта, който проблематизира самото възпроизводството на социалистическото общество. Това осъзнаване е лично изживяно от самите участници в този процес и то е личната им легитимацията за политическо им действие.

„Аз дойдох в интересно време. В смисъл време, когато благодарение на научно-техническия прогрес, този прогрес даде възможност за интегрирането му в обществения труд. Защото, интегрирайки го в обществения труд, това поражда сериозни проблеми и задачи на управляващите. А именно, защото жената, за разлика от мъжа, трябва да възпроизведе – нацията и работната сила, да съчетае майчинството със своята активна дейност, ако искаш да бъде тя активен обществен субект, да бъде съзидател, нали, на материални и духовни ценности, да бъде считана за равноправен член на обществото.

Тридесет години съм теглила, това какво, на главата ми са все, със инфраструктура и си казах купуваш картофи, моркови и това, докато ги изчистиш, всичките тези тежести на бита, задълженията ти като съпруга, като майка, като снаха и прочие и амбициите ти, желанието ти да се реализираш. Чувствайки, както се казва на плещите си, това тегне.” [Лагадинова, 2006].

„И старите революционерки смятаха, че са решили женския проблем веднъж завинаги. И дойде нашето поколение, изпитало на гърба си направеното и видя, че има нови проблеми, които са породени от новото социално положение на жените.” [Динкова, 2008].

От друга страна, самото политическо действие е осъзнато и се легитимира през проблема за възпроизводството на обществото като обществен проблем. Така проблемите на Жената са проблеми на обществото и следователно на политическото управление.

„Това е същината. Трябва да ви кажа, че много трудно се разбира така същността, за какво става дума. Та така и за жените, все се казва, че жените нямат проблеми. Нейният проблем е да бъде обичана, да бъде уважавана, да бъде една щастлива майка. Но за да стане това, обществото вече не може да се развива ефективно при положение, че половината от работната сила са жени, а в структуро-определящи отрасли на икономиката са и повече от половината. Фактически с нерешаването на тези въпроси, тя постига своето, но го постига за сметка на нещо друго, което изостава. Това е напрежението, няма време да прочете един роман и прочие. И затова тука обществото има да решава проблеми. Те са проблемите на жената. Това 20 години им го вкарвахме в главата!” [Лагадинова, 2006].

Тази двойна легитимация – през „частно-женския” и обществения интерес намира израз в предложените концепции от 1971 г. и 1972 г. и в крайното Решение от 1973 г. Така визиите, които стоят зад идеите за майчинството, за участието на жените в управлението, за професионалната им активност могат да бъдат видени като предпоставка, но и като легитимация на действията на актьорите.

На второ място е налице едно осъзнаване на средствата, които правят възможно разрешаването на така осъзнатата от актьорите криза. В КБЖ и в списание „Жената днес” имат реална визия за властта и за това, което може да

се направи в рамките на съществуващото управление. Дори започвайки с легитимацията през Ленин: „Затова пък Ленин има една постановка – че най-добри решения на нерешените въпроси може да предложи този, който си ги носи на плещите.” (Лагадинова, 2006), но най-вече с едно изучаване на възможностите за „пробив” в системата и използване на самите постановки на Партията, за да могат да впишат легитимно собствените си действия в тях. Това ясно се вижда с решенията на Юлския пленум от 1968 г., който служи за легитимация на функциите на новия КБЖ през 1968 г. и е експлициран в доклада на Елена Лагадинова пред учредителната Национална конференция на българските жени през 1968 г. [Национална конференция на българските жени 1969:17-37]; Решенията на Десетият конгрес на БКП от 1971 г. от своя страна легитимират бъдещото приемане на вече изработената от КБЖ и списанието „Жената днес” *Концепция за осигуряване на оптимални условия за съчетаване задълженията на жената като производственичка, майка и общественичка*. Подобна легитимация се появява и на индивидуално ниво, когато раждането на трето дете става достатъчно условие за утвърждаване на една или друга позиция.

И в същото време, отново в духа на решенията на Юлския пленум от 1968 г., където се издига идеята за поставяне на управлението на научни основи, КБЖ и списание „Жената днес” имат съзнанието за науката като легитимно средство, като пътят за постигането на тези политики.

„Значи и това нещо като се записва [в решенията на Юлския пленум] и то даде изходните позиции за разгръщане на широка дейност. Но сега, за да предлагаш политика, щото почваме да изпълняваме постановките нали, за да предлагаш политика ти трябва да си наясно с картината, със степента на развитие. Значи за това нещо се интегрира науката.” [Лагадинова, 2006].

В логиката на целия този процес излиза на преден план идеята за модернизация на управлението. Тази модернизация всъщност се основава на заложената в Юлския пленум от 1968 г. принцип за демократизация на управлението с даването на по-големи възможности за участие в управлението на обществените организации. И колкото и фиктивно заявена да е тя, пътят, по който разглежданият тук документ минава – от зараждането си като идея до приемането му като официален документ на Политбюро на ЦК на БКП – показва, че при определени условия и лични усилия вътрешните потенциали на системата позволяват принципът за демократизация да бъде използван, когато го има знанието как да стане това.

„С *трябва* никой държавник няма да се убеди, или официални структури на управлението. Така че, подготовка, степенуване на тези нужди на обществото и да кажеш *как да се направи*.” [Лагадинова, 2006, курсив мой].

Противоречия и тенденции във визиите за Жената майка, производственичка и общественичка – Жената между публичното и частното.

Както вече беше казано, първата *Концепция за осигуряване на оптимални условия за съчетаване задълженията на жената като производственичка, майка и общественичка* от 1971 г., е заключителният доклад на проведеното през 1969 г. изследване *Жената в производството, обществения живот и*

семейството. В една първа част той представя резултатите от изследването, а във втората част дава предложения за предприемане на конкретни мерки за разрешаването на констатираните проблеми. Вторият проект на Концепцията от 1972 г. изглежда противоречив спрямо първия, доколкото съдържа логиката на първия и на самото изследване, като аргументира много по-детайлно предложенията, но тъй като той се появява след Десетият конгрес на Партията, той вече носи визията за Жената през нейната функционална природа. Крайното решение от 1973 г. е много близко по структура до Концепцията от 1972 г., но в него е премахната конкретиката на предложенията и е добавен смисъл на някои предложения в съответствие с господстващата идеология. Като цяло и трите документа се опитват да положат публичното и частното в някакви граници.

На следващите страници, мислейки ги през техния контекст тези три документа ще бъдат анализирани през средствата, чрез които те са аргументирани и през средствата, чрез които те аргументират позициите на актьорите, които стоят за тях.

Участие на жените в общественото производство и майчинството като социална функция на Жената.

Визията за Жената, която стои в основата на тези три документа е различна. Както отбелязва Стойкова в анализа си на Решението от 1973 г. „Новата социалистическа категория Жена се конструира като абстрактна категория на човешката природа, в която полът е функционална характеристика. Женските функции са обективно определени, проблемът е в тяхното *хармонично* съчетаване в различните социални пространства.” [Стойкова, 2007: 156-157], това съвсем не е визията, която стои в основата на първия проект. Майчинството и в него е основна женска функция и то може да бъде открито имплицитно в текста, но то не е функционално по отношение на режима. То не е цел на изследването и все още не е натоварено с онзи аспект на „майчинството като социална функция на жената”, който ще легитимира в бъдеще предложената концепция, още повече, че и самият текст не говори с езика на функционалността. Този документ, анализира поставените проблеми от изследването, свързани най-вече с труда, квалификацията и равенството между половете. Тук идеалът за равенство е марксистко-ленинския принцип за равенство между двата пола:

„Главното условие за социалното освобождаване и издигане на личността на жената е включването ѝ в общественото производство. Този принцип на марксистко-ленинската теория е органично вплетен в политиката на БКП. През шестата петилетка *трябва* да продължим прилагането му по посока на достигане естествената граница на женската заетост, *като се имат предвид* майчинските функции на жената и *необходимата* за страната степен на раждаемост.” [Концепция, 1971:116, курсив мой].

Придържайки се към марксистко-ленинския принцип за освобождението на Жената, „*трябва*” е по отношение на заетостта, майчинските функции на жената са фактор, който оказва влияние върху следването на този принцип, а раждаемостта е необходимост за общественото възпроизводство.

Трудовата заетост на жените е първостепенна задача. Едва когато Жената работи, обществото трябва да поеме грижите за майчинството, за да може тя да ражда и да отглежда деца.

„Следователно необходимо е да се признава майчинството като социална функция, принцип залегнал в чл. 72 от нашата нова конституция.” [Концепция 1971:101]¹⁴.

Признаването на принципа на майчинството като социална функция е и основен проблем пред създателите на тези три документа. Той е пътят за постигане на политиките, които те предлагат, той е пътят на спазване на марксистко-ленинския принцип за равенство. В този първи проект той вече е поставен като задача и както беше отбелязано по-горе, този принцип намира място и в доклада на Тодор Живков пред Десетия конгрес на БКП от 1971 г., с което той вече е официално легитимиран. Така езикът за женската функционалност се превръща в официално легитимен език. Той става функционален за постигането на исканите политики.

От друга страна, точно защото е налице една стратегия за прокарването на решения, която намира своето основание в науката, а в същото време науката служи за легитимация на концепцията и последвалото решение, това двойно легитимиране на концепцията, първо научно и след това чрез научното и политическо, всъщност трябва да подчини визията за Жената на научния и на политически валидни език в този период. Така Жената е видяна като обект на изследване през нейната научна обосноваване на политическата/социалната ѝ функционалност.

По такъв начин майчинството като социална функция на Жената се превръща в пресечна точка на целия втори проект и крайното решение – пресечната точка между публичното и частното. Вторият проект, който всъщност е вариантът, подготвен за депозиране в ЦК на БКП, е ясно структуриран в логиката на публично и частното, което е структурата и на крайното решение. Публичното е сферата на труда и участието на жените в управлението, частното е съсредоточено в семейството, което е рамката на „жената – майка”, „жената – домакиня” и „жената – съпруга”.

Трудът и тук остава изходната предпоставка за равенството между половете. Той е първостепенният проблем, с който всяка политика по отношение на жените трябва да се започне. И както в първия проект, така и във втория проблемите, върху които трябва да се насочи вниманието са степенувани в реда – труд, възпроизводство, семейство.

„Вниманието следва да се насочи към проблемите, свързани с:

- Участието на жената в обществения трудов процес
- Ролята на жената при възпроизводството на нацията
- Мястото и ангажиментите на жената в социалистическото семейство.”

[Концепция, 1972:6].

Майчинството не е първостепенен проблем, то става такава в крайното решение, където застава преди участието на Жената в обществения трудов процес.

Така, че във вторият проект трудът е този, който дефинира границата между публичното и частното. Майчинството се явява само свързващото звено между

---

¹⁴ „Жената-майка се ползува с отделна защита в трудово отношение. Държавата полага особени грижи за майката и детето, като основава родилни и детски домове, детски градини и диспансери, осигурява на жената отпуск преди и след раждането при запазване на заплатата ѝ и ползуване от безплатна акушерска и медицинска помощ.” [Конституция на НРБ, 1971: чл. 72]

тях, защото то е публичен и частен интерес, то размива границите между публичното и частното.

„Трудовата заетост на жената в социалистическото общество е многостранна. Като обществена трудова заетост на жената се признава нейното участие в обществения трудов процес. Социалистическото общество зачита като обществена трудова заетост и изпълнението на майчинската функция за определен период. Обществено заета е и жената в периода, когато получава необходимата образователна и професионална подготовка.

Трудовата заетост на жената в домакинството и личното стопанство е частна.

В развитото социалистическо общество трябва да се получи оптимално за условията и за развитието на жената като личност съотношение между трите форми на обществена трудова заетост на жената, като в същото време се намали до минимум частната трудова заетост.” [Концепция, 1972:7].

Както отбелязва Елена Стойкова „Там, където дейността на жената не може да се легитимира с обществените функции, женската функционалност се трансформира в *задължение*, което не само може, но и трябва да бъде обект на промяна (*облекчаване*)” [Стойкова, 2007:157]. Това твърдение е напълно в логиката и на този анализ, но превръщането на домашния труд в задължение е нюансирано от базовата предпоставка за обществения труд като път за женска еманципация, доколкото „частната трудова заетост на жената” е пречка пред разгръщането на нейната „обществена трудова заетост”, т.е. по отношение на възможностите за професионално развитие на жените и за „цялостното им разгръщане като личности”. И двата проекта показват една голяма чувствителност по този въпрос, разглеждайки го през бюджетите на времето, което жените отделят в домашния и в обществения труд. От друга страна, именно защото домашната активност не е от обществен интерес, тя няма как да бъде функционална за самите актьори, които го поставят като проблем, и следователно не може да служи като легитимация на предложените политики. Следователно бидейки пречка, тя може да бъде единствено ограничавана.

Същото отношение откриваме и във визията за майчинството, когато то е разглеждано като част от частното в раздела на концепцията за семейството. Т.е., когато не е социална функция на Жената, тогава то е задължение, което обременява спрямо обществената ѝ ангажираност в труда.

„Майчинските функции на жената в обществото изискват значителен разход на физическа и умствена енергия, ангажират голяма част от времето ѝ. Те обременяват жената.” [Концепция, 1972:22].

Затова майчинството трябва да бъде част от обществения интерес, за да не обременява основната дейност, която прави възможна еманципацията на Жената – обществения труд. Тази визия пронизва набелязаните проблеми за решаване от обществото във връзка с изпълнението на женската функционалност. И там само като проблем от обществен интерес, майчинството може да бъде задължение.

„За да се осигури най-добро за жената и за обществото изпълнение на майчинските функции през етапа на изграждане на развитото социалистическо общество, следва да се разрешат няколко сложни и взаимно свързани проблеми.

Първият проблем е да се подготви девойката за изпълнение на майчинската функция, да се счита тази функция като своя жизнена необходимост и като обществено задължение.” [Концепция, 1972:23].

„Вторият сложен проблем е опазването на здравето на майката и детето по време на бременността, раждането и кърменето на детето.” [Концепция, 1972:24].

„Третият проблем е регулирането на раждаемостта по време и брой по такъв начин, че да се осигурят най-добри условия за възпроизводство на населението и на трудовите ресурси, за обществено-икономическото развитие на страната.” [Концепция, 1972:26].

Ако първият проблем е този за социалната функция на майчинството, което е задължение от обществена важност, вторият проблем е този за модернизирането на инфраструктурата, която ще осигури реализирането на тази функция, а третият проблем е проблемът за намесата в частното, кога и как да се регулира раждаемостта.

Във втората Концепция проблемът за регулирането на раждаемостта заема особено място, като е разглеждана през проблема за безплодието и абортите. Приетият *Указ за насърчаване на раждаемостта* от 1968 г. позволява аборт само в случай, че жената е извън детеродна възраст, т.е. над 45 години или когато има три деца. По отношение на тази рестриктивна позиция, втората концепция е много ясна¹⁵ – тя е против забраната на абортите, но нейните автори преобръщат аргументацията на *Указа за насърчаване на раждаемостта*, като използват забраната на абортите като един от факторите, които водят до безплодие.

„Безплодието е един от най-сериозните проблеми, свързани с осъществяването на социалната функция на майчинството. Между причините за безплодието важно място заемат уврежданията от изкуствените аборти и някои заболявания на жените и на мъжете.” [Концепция, 1972:30].

По такъв начин те преобръщат едно рестриктивно решение в легитимно искане, като предлагат сферата на частното да се саморегулира. Функцията на обществото се ограничава до създаването на условия за това. С този проблем те поставят граници на частното, в които общественият интерес не трябва да се намесва, но то отново обслужва обществения интерес, като спомага да се разреши проблема с безплодието, с което още веднъж неяснотата на границата между частно и публично остава.

„Намаляването на абортите до минимум не може и не бива да става чрез административна забрана. Световният опит е показал, че при административната забрана абортът преминава в нелегалност.

Главното направление за намаляване на абортите и свързаните с него риск за здравето и детеродната способност на жената е създаване на улеснение за употреба на ефикасни противозачатъчни средства. При наличността на социални фактори, които обуславят необходимостта от аборт и при ясното разбиране, че в живота на всяко семейство съществува период, в който му се

---

¹⁵Личната позиция на Елена Лагадинова по този въпрос също е много ясна, на много места в проведеното интервю през 2008 г. тя се изказва против абортите: “Ако една жена не иска да има деца, няма сила, която да може да я накара да има такива и обратното, ако една жена иска да има деца, тя ще направи всичко възможно да има.” [Лагадинова, 2008].

налага по един или други причини да се въздържа от раждането на дете, като отложи за по-късно време, съвременните високоефикасни противозачатъчни средства представляват важно профилактично средство срещу аборта и неговите вредни последици.” [Концепция, 1972:31].

Този проблем не намира място в крайното решение, макар и в него да е изведен принципа на саморегулиране на частното („То [социалистическото общество] се придържа към принципа, че семейството има право само да решава колко деца да създаде и кога те да се родят.” [За издигане ролята на жената, 1979:25]). Този принцип обаче остава между редовете на основния призив на крайното решение¹⁶, с който се поставя националистичен акцент на майчинството. Той не може да бъде намерен в предхождащите го две концепции:

„Затова нашият девиз е: *„Повече деца във всяко българско семейство, повече млади сили за Родината!”*”

За изпълнението на тази *национална* задача – раждането и отглеждането на децата, развитото и укрепването на семейството – особено важна роля играе жената.” [За издигане ролята на жената, 1973:24, курсив мой].

Така майчинството като природна и социална функция е непрекъснато флукуираща женска функция. То е функция за постигане на определени политики. Бидейки социална функция на Жената от гледна точка на една политическа позиция, то обременява Жената и нейната професионална реализация, когато е в сферата на частното и е лишено от социална функция. То се превръща и в най-висша цел като средство за възпроизводство на нацията във официалната визия на политическата власт.

Тази визия за майчинството като социална функция на жената, която води до изработване на редица политики за защита на майчинството и детството всъщност се оказва противоречива и за самите актьори. Флукуирането на майчинството между цел и средство, между частно и публично, между призвание и задължение може да се види в един неуспял ход от страна на КБЖ по време на изработването на концепцията. В действителност съществуват редица предложения, които не намират място в първоначалните проекти, защото се появяват след предаването на крайния вариант в ЦК на БКП, но те имат отношение към цялостния процес. Едно такова предложение е за промяна в Семейния кодекс, където да се дава право на бабата и дядото да ползват отпуск по майчинство. Това предложение не е прието през 1973 г., но намира място в семейния кодекс от 1985 г.¹⁷ Важното тук е, че това предложение оголва противоречието във визията им за тези политики и визията им за равенство между половете. Всъщност те се оказват в капана на собствените си предложения. След като изходната предпоставка за равенство между половете, както и модернизационна предпоставка за развитието на социалистическото общество е участието на Жената в трудовия процес, то от друга страна,

---

¹⁶Причините това изречение да остане, може и да са случайни, доколкото, премахвайки цялата част за безплодието и абортите, това изречение изглежда невинно спрямо тях и запазва логиката на човеколюбието на социалистическото общество.

¹⁷ Причините за включването му в семейния кодекс от 1985 г. са различни от самото предложение от 1973 г. и те няма да бъдат дискутирани тук, защото са свързани с особенния социално политически контекст на социализма през 80-те години.

политиките за насърчаване на раждаемостта, които издигат в цел раждането на трето дете, водят до дълготрайно изваждане на жените от трудовия процес. Самите жени в КБЖ и в редакцията на списанието осъзнават това, а именно, че при раждането на три деца жените натрупват от 6 до 9 години отпуск по майчинство, което рефлектира върху намаляване участието на жените в труда и намаляване възможностите за развитие, за квалификация и преквалификация.

Неприемането на това предложение, всъщност показва, че основната грижа на политическата власт остава раждаемостта, което не е такова в изразената позиция от КБЖ. Това са всъщност две различни позиции към политиките по отношение на жените.

Анализираните противоречия и непрекъснатото преместване на границите между публично и частно могат да се обяснят с факта, че кристализирането на проблемите на икономиката, заетостта, раждаемостта и най-общо същностния проблем за възпроизводството на режима е свързано с нерешаването на конфликта между частно и публично, с факта, че жените трябва да полагат труд както в частното, така и в публичното, но частното не е обект на регулиране на равноправни отношения. Частното трябва да стане публично, т.е. майчинството социална функция, за да може да бъде регулирано. Това е и пътят частното да бъде модернизирано, за да могат жените да се изявяват пълноценно в публичното, полагайки труд в общественото производство като главно условие за освобождението на Жената през социализма. И точно тези, които понасят това противоречие на гърба си, всъщност са заинтересовани да нормализират кризата, като направят възможни тези политики. И те го правят като се легитимират през майчинството и по този начин натурализират Жената. От друга страна, самото модернизиране на обществото изисква възпроизводство на човешките ресурси и полагане на обществен труд от жените, следователно раждаемостта сама по себе си е и цел за официалната власт. Това непрекъснато преплитане на аргументите трябва да бъде удържано в разбирането на анализираните феномени.

Жените в управлението и общественно-политическия живот

Проблемът за участието на жените в управлението заема особено място в двата проекта. Той намира своето място и в крайното решение, но особеността му идва от факта, че е инициран от тези, които са за-интересовани от неговото поставяне. На ниво официална идеология, този проблем не се поставя, защото той по дефиниция е решен с *Наредба-Закон за изравняване правата на лицата от двата пола* от 1944 г. („Лицата от двата пола се ползват с равни права във всички области на стопанския, държавния, културния и общественно-политическия живот.” [Наредба-закон, 1944]). Жени-примери за това има във всички области на живота – социалистическата ни държава има своята Жена в Политбюро, в лицето на Цола Драгойчева, има министри, заместник министри, депутати, директори на предприятия. Изводът, който се налага е, че жените са във всички области на живота, включително и управлението. Те са изведени на преден план от идеологията и политическата власт, но постоянстват само като примери, без да се проблематизира установяването на трайна тенденция за навлизане на жените в структурите на властта.

Следователно проблемът за управлението е проблем на самия Комитет на жените и на тези, които са ангажирани с тази проблематика в редакцията на

списание „Жената днес”. Той е тяхната собствена борба да направят възможни тези политики, защото колкото и да се легитимират през идеологически аргументи, те самите го признават, че светът е мъжки и че имат нужда от съюзници по ведомства и министерства, за да постигнат това [Лагадинова, 2008]. Достъпът до властта е достъп до директното решаване на проблемите, които стоят пред тях.

Този проблем е широко застъпен и в двете концепции от 1971 г. и 1972 г., но ще бъде анализиран през първият проект, защото там най-директно е изразена позицията на КБЖ и на списание „Жената Днес”.

„По-подробният анализ на цифрите, обаче, показва едно неоправдано несъответствие между ролята и мястото, което жената е заела в цялостния стопански и обществен живот на страната, и участието ѝ в управлението на държавата и ръководството на стопанския, и общественно-политическия живот.

Участието на жените в управлението на народното стопанство не съответствува на равнището на тяхното образование и квалификация на относителния им дял в общата съвкупност на трудещите се.” [Концепция, 1971:98]

След това са набелязани причините, които стоят в основата на това неоправдано несъответствие.

„Това несъответствие може да бъде обяснено отчасти с голямата претрупаност на жената със семейни задължения. Но съществена причина за него е и все още съществуващото подценяване на деловите качества на жената, което е в противоречие с принципите на нашата Конституция и с идеологията на Българската комунистическа партия.” [Концепция, 1971:98].

По-нататък в текста те са класирани в следния ред:

1. Недостатъците на досегашната система за подготовка и издигане на ръководните кадри, при която не се отчитаха напълно специфичните затруднения на жените, породени от сегашното равнище на развие на нашите социално-икономически отношения;

2. Все още непреодолените напълно консервативни схващания за възможностите и предназначението на жената;

3. Нежеланието на някои жени да заемат отговорни постове, поради голямата им натовареност с домакински задължения.

Крайната цел е ясно експлицирана във втория проект като „пълно изравняване на политическата активност между мъжете и жените” [Концепция, 1972:20], като това трябва да е в съответствие със социално-икономическото развитие на страната.

Концепцията предлага и решения – промяна на изборните квоти в съответствие с цялостното участие на жените в общественото производство; промяна в кадровата политика като цяло и в частност тази на Партията, на Отечествения фронт и на професионалните съюзи; [Концепция, 1971:124], ускоряване процеса на осигуряване на повече свободно време за жените и създаване на условия за тяхната квалификация, за да може да отговарят на изискванията на кадровата политика; провеждане на разяснителна работа за равноценността на жената и на мъжа; изработване на програма за подготовка на жени ръководителки и за разширяване участието им в управленческата дейност

и организиране на научни изследвания за засилване участието на жените в управленческата дейност на страната.” [Концепция, 1972:20-21].

И в двата проекта, логиката следва поставянето на проблема, причини и решения. В тях нужда от легитимиране на тези искания с женска природа или идеологически аргументи няма. Легитимацията идва от принципните положения на Партията и Конституцията за равенство между двата пола. Жената-майка и домашният труд са имплицитни и тук. От една страна като консервативно схващане за предназначението на Жената, а от друга домакинските задължения като пречка. Отношението към традицията отново изразява модернистичния патос на концепцията, който като не може да достигне до решаване на проблема чрез конкретни действия, препоръчва образователна работа като средство за справяне с консервативните схващания.

В тази логика, проблемът за участието на жените в управлението носи едно същностно противоречие в себе си, свързано с неговата легитимност – и това е проблемът по отношение на феминизма. Именно защото политическата власт разрешава по дефиниция въпроса за равенството между двата пола, всяко искане за равенство, особено в сферата на политиката рискува да бъде класифицирано като „феминистично”. Опозицията е спрямо „буржоазния феминизъм”, който според официалната идеология не се интересува от проблемите на работничките и навлизането на жените в сферата на труда, а се бори за политическо представителство. Това е изначално решен проблем в едно социалистическо общество и следователно не подлежи на поставяне. Затова и в края на първия проект позицията на КБЖ трябва да бъде обоснована като нефеминистична и като резултат от развитието на самото социалистическо общество и международна обстановка. Това всъщност е аргументът, през който минава легитимация на техните искания.

„Въпросът за по-широкият достъп на жените до ръководните постове в държавата и обществото в никакъв случай не трябва да се разглежда като обикновена амбициозност или проява на феминистични настроения. Това е въпрос за действителното развитие на демокрацията, за привличането на всички човешки ресурси в изграждането на хармонично и жизнеспособно социалистическо общество, за практическо осъществяване на решенията на Десетия конгрес.

В съвременната сложна международна обстановка на остри сблъсъци и военни конфликти, особено важно е жената да бъде подготвена да участва в по-широк мащаб в ръководството на икономиката и държавната власт, ако обстоятелствата наложат това.” [Концепция, 1971:101].

Това е и противоречието, което стои в основата на целия документ – от неговото изработване до крайното решение. Но това противоречие е по-ясно изразено в първоначалните концепции. Аргументацията в тях минава през изведените още през ранния социализъм принципи¹⁸ на демокрацията, на равенството, на „привличането на всички човешки ресурси в изграждането на хармонично и жизнеспособно социалистическо общество”. Връщането към тези принципи всъщност е резултат от ясното осъзнаване в КБЖ и списание „Жената

---

¹⁸ По въпроса за формите и дискурсите на ресоциализацията на обществото през ранния социализъм в България виж анализът на Елена Стойкова в докторската ѝ дисертация [Стойкова, 2007].

днес” на кризата на социалистическото общество. Именно защото тези принципи не са спазени, те трябва да ги припомнят непрекъснато и да застават отново зад тях, за да легитимират нормализацията на кризата, към която се стремят, макар и тези принципи да изключват техните искания, именно защото по дефиниция те са решени проблеми в социалистическото общество.

От своя страна крайното решение от 1973 г. запазва основните положения на така поставения проблем с един много важен нюанс, който тук се проявява на страната на официалната идеологическа визия за Жената. Идеята за женската природа намира място в крайния вариант на проекта. „българската жена [...] е *кръвно* заинтересована да бъде достойна гражданка” [За издигане ролята на жената, 1979:21, курсив мой], „жената наред с мъжа *носи в себе си* качествата на ръководител” [За издигане ролята на жената, 1979:3, курсив мой].

Управлението е в нейната природа, тя го носи в себе си. И тук природата служи за легитимация на тази идея. Тази легитимация е нужна, защото от гледна точка на последната редакция, извършена в ЦК на БКП, исканията за участие в управлението от първоначалната концепция нямат подобна легитимност, в противен случай те биха били видени като феминистичен уклон. Женската природа отново се оказва най-висша форма на легитимация, тя е средството, чрез което официалната визия може да нормализира това искане. Така женската природа и тук запазва своето двойствено значение на изходна предпоставка и на легитимация на визиите за Жената. Природата отново не е само функция на жената, тя става функция на политическото действие.

В първите две концепции проблемът за управлението остава изцяло в сферата на публичното, именно защото не е легитимирано през майчинството. По такъв начин то съдържа в себе си основните противоречия на режима и от друга страна е проява на необходимостта да бъде вторично легитимирано през природата, защото на него му липсва пресичането с частното, на него му липсва основополагащата за този документ идея за женската функционалност.

* * *

Подходът, по който беше анализирано Решението *За издигане ролята на жената в развитото социалистическо общество* не е единственият възможен поглед към този документ. Тук изборът беше насочен към това да се положи той в неговия исторически контекст, за да могат да бъдат разчетени различните визии, позиции и противоречията, които ги характеризират. Това в някаква степен остави на заден план самия характер на политиките, видени в детайли, където всъщност изпъква най-силно модернизационният патос на този документ. Първите две концепции, за разлика от крайното решение са изключително подробни в предложенията, насочени към нормализиране на кризата. Именно в тази детайлност можем да различим в най-голяма степен модернизационния стремеж на КБЖ, защото това е стремеж към модернизиране на инфраструктурата на обществото (здравеопазване, сфера на услугите, жилищно строителство и обзавеждане, производство и потребление на стоки за всекидневна употреба), модернизиране на бита и на семейството.

Но за да може да бъде анализиран този модернизационен патос на документа, беше необходимо да бъде разбран характерът на визиите, които

стоят зад него. Този характер е натоварен с двойна функция – от една страна да снесе противоречието в самия режим и възникналите проблеми от това противоречие на идеологическо, икономическо, политическо и всекидневно ниво и от друга страна да легитимира снемането на това противоречие в очите на самия режим.

ЛИТЕРАТУРА

- Бурдийо**, П. 1993. *Казани неща*. С., Университетско издателство „Св. Климент Охридски“.
- Стойкова**, Е. 2007. *Социално конструиране на женските роли през социализма в България (Женска социализация през примера на социалистическите буквари)*. С., Докторска дисертация към катедра Социология на СУ.
- Lagrange**, R.-M. 2003. *La lucidité des dominées*, In: R.-M. Lagrange, P. Encrevé (Eds.), *Travailler avec Bourdieu*. Paris, Flammarion.
- Muel-Dreyfus**, F. 1983. *Le métier d'éducateur*. Paris, Minuit.

ДОКУМЕНТИ И БИОГРАФИЧНИ МАТЕРИАЛИ

- Да отменим втората смяна на жените!. 1967. *Жената днес* (6), 1.
- Динкова**, М. 2003,а. Страсти по великата женска революция. *Везни* (5), 23-37.
- Динкова**, М. 2003,б. Страсти по великата женска революция (продължение). *Везни* (6-7), 23-46.
- Динкова**, М. 2008. Биографично интервю, проведено за целите на това изследване. *За издигане ролята на жената в изграждането на развитото социалистическо общество. Решение на Политбюро на ЦК на БКП от 6 март 1973 година*. 1979. С., Партиздат.
- Конституция на Народна Република България*. 1971.
- Концепция за осигуряване на оптимални условия за съчетаване задълженията на жената като производственичка, майка и общественичка*. 1971. ЦДА, фонд 417, инвентарен опис 4, а.е. 61.
- Концепция за осигуряване на оптимални условия за съчетаване задълженията на жената като производственичка, майка и общественичка (проект)*. 1972. ЦДА, фонд 417, инвентарен опис 4, а.е. 62.
- Лагадинова**, Е. 1973. За решението на Политбюро на ЦК на БКП за издигане ролята на жената в изграждането на развитото социалистическо общество. В: *9 отговора за социалната политика на партията* (стр. 57-85). С., Партиздат.
- Лагадинова**, Е. 2006. Биографично интервю, проведено за целите на това изследване.
- Лагадинова**, Е. 2008. Биографично интервю, проведено за целите на това изследване. *Основни насоки за по-нататъшното развитие на системата за управление на нашето общество, решение на пленума на ЦК на БКП, състоял се на 24, 25 и 26 юли 1968 г.* 1968. С., Издателство БКП.
- Наредба-закон за изравняване правата на лицата от двата пола. 16 Октомври 1944 г. *Държавен вестник* (227).
- Решенията на X конгрес на БКП и мястото и ролята на Движението на българските жени за тяхното изпълнение*. 1971. С., Партиздат